

ГІСТОРЫЯ

УДК 351.853.1

МЕМАРЫЯЛІЗАЦЫЯ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ ПОЛАЦКА І ВІЦЕБСКА СРОДКАМІ МАНУМЕНТАЛЬНАГА І МАНУМЕНТАЛЬНА-ДЭКАРАТЫЎНАГА МАСТАЦТВА*канд. гіст. навук, дац. М.В. ПІВАВАР***Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава, Віцебск**

Манументальная і дэкаратыўная скульптура адыгрывае значную ролю ў фарміраванні патрыятызму і грамадзянскіх якасцяў у гараджан, складанні пазітыўнага вобраза горада. Сярод іншых функцый, скульптура павінна адлюстроўваць гісторыю і культуру горада ў матэрыяльным выглядзе. Помнікаў у Полацку і Віцебску досыць шмат. Аднак, большасць з іх – спадчына савецкага перыяду жыцця. За часы незалежнасці з’явіліся новыя, але, відавочна вялікая розніца ў тым, якія помнікі паўсталі ў першай старажытнай сталіцы беларускіх зямель – Полацку і “паўночнай сталіцы” краіны – Віцебску. Помнік “Клоўну”, патрыярху Маскоўскаму Алексію II і пустуючы пастамент пад помнік князю Альгерду яскрава сведчаць пра тое, што ў абласным цэнтры ёсць сур’ёзныя праблемы ў разуменні і стаўленні да нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыны. Можна нават прывесці спіс “помнікаў, якіх няма”.

У Полацку, натуральна, праблемы таксама існуюць, але сітуацыя блізка да ўзорнай: у горадзе ўзведзены помнікі князям полацкім Усяславу Брачыславічу і Андрэю Полацкаму, Еўфрасінні Полацкай, Сімяону Полацкаму, крывічам, полацкаму купцу, студэнту, якія сведчаць аб абраным нацыянальна-арыентаваным дыскурсе, які засноўваецца на старажытнай гісторыі і багатай культуры.

Мэтай артыкула з’яўляецца спроба вызначыць колькасць аб’ектаў манументальнай і манументальна-дэкаратыўнай скульптуры ў г. Віцебску і Полацку. Высветліць асноўныя тэндэнцыі ў мемарыялізацыі нацыянальнай гісторыка-культурнай спадчыне гэтых гарадоў, распрацаваць пэўныя рэкамендацыі для краязнаўцаў горада, адміністрацыі для далейшай мемарыялізацыі падзей з гісторыі горада.

Пытанні вызначэння колькасці помнікаў гісторыі і культуры ў Віцебску і Полацку, іх стану, перспектывы развіцця знайшло сваё адлюстраванне ў сучаснай бібліяграфіі. Манументальнай працай, ацэненай у 1985 г. Ленінскай прэміяй, стаў “Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі”. У гісторыка-культурных хроніках гарадоў і раёнаў Беларусі “Памяць” змяшчаюцца пэўныя звесткі па вывучаемаму пытанню [1]. У энцыклапедычным даведніку “Віцебск” значная ўвага надавалася стану помнікаў гісторыі і культуры ў Віцебску [2]. Вялікая колькасць інфармацыі змяшчаецца ў мясцовым перыядычным друку. Віцебскі журналіст А. Падліпскі разам з В. Рогач выдалі кнігу прысвечаную памятным шыльдам горада [3]. Інфармацыю пра помнікі Полацка ў асноўным можна знайсці на старонках мясцовага перыядычнага друку [4]. Пытанні аховы гісторыка-культурнай спадчыны рэгулююцца законам [5] і пастановамі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь і Савета Міністраў [6]. Інфармацыю аб аб’ектах нацыянальнай спадчыны, якія ўзяты пад ахову дзяржавы, змяшчаюць у “Спісах гісторыка-культурных каштоўнасцяў” па абласцях [7].

На пачатку вызначым некаторыя акалічнасці вывучаемага пытання. Значнай праблемай для Віцебска і Полацка з’яўляецца сітуацыя, калі падаўляючая колькасць помнікаў не ўзята на ўлік і не знаходзіцца пад аховай дзяржавы. Не існуе нават спісу такіх аб’ектаў.

На сённяшні дзень у Віцебску ў “Спісе гісторыка-культурных каштоўнасцяў” 105 аб’ектаў, з іх 4 помніка: бюст П.М. Машэрава, помнік У.І. Леніну (1956), Плошча Перамогі і мемарыяльны комплекс у гонар савецкіх воінаў, партызан і падпольшчыкаў Віцебшчыны, помнік героям Айчыннай вайны 1812 года. З 39 аб’ектаў Полацка помнікі толькі 2: Ф. Скарыне і У.М. Азіну. Першая праблема, якую мы паспрабуем разгледзіць у артыкуле, колькі ж помнікаў у Віцебску і Полацку? Помнікаў значна больш, але яны не знаходзяцца пад аховай. Толькі ў Віцебску з 1985 г. было ўзведзена больш 80 аб’ектаў мемарыяльнай і дэкаратыўнай скульптуры. Але было і шмат аб’ектаў, якія не былі ўзяты ў ўлік. У гады незалежнасці былі ўзведзены новыя. З прыняццем закона “Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь” ад 9 студзеня 2006 г. аказалася некалькі зменена класіфікацыя помнікаў гісторыі і культуры. Сам тэрмін быў заменены на гісторыка-культурную каштоўнасць. Самай вялікай праблемай аказалася тое, што стары спіс быў ануляваны, а ў новы не ўвайшлі да 2/3 былых помнікаў гісторыі і культуры. Адсюль пытанне, на колькі яны прадстаўляюць гісторыка-культурную спадчыну горада?

Другая праблема, якая ставіцца аўтарам: што лічыць помнікам? На працягу апошняй чвэрці стагоддзя адбылося наступнае: распад СССР, атрыманне суверэнітэту Беларусі, і абумоўлены гэтымі падзеямі пераход ад сацыялістычнай ідэалогіі, ад інтэрнацыяналізму да нацыянальнага прынцыпу, ад нігілізму і ваяўнічага атэізму да аднаўлення значнай ролі царквы і касцёла ў грамадстве, адраджэнне

светапогляду, заснаванага на сусветных духоўных каштоўнасцях. За гэты час змяніліся заканадаўства і падыход да гісторыка-культурнай спадчыны. Змяніўся нават тэрмін з “помнікаў гісторыі і культуры” да “гісторыка-культурных каштоўнасцяў”.

19.09. 2008 выйшла Пастанова Савета Міністраў РБ № 1372 “Аб некаторых пытаннях стварэння (рэканструкцыі) і прыёмкі твораў манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва”. Адпаведна ёй выдзяляецца манументальная скульптура (помнікі, *прысвечаныя важнай гістарычнай падзеі або вядомым дзеячам*) і мануменальна-дэкаратыўная скульптура (для аздаблення ландшафтна-прыроднага асяроддзя, плошчаў, вуліц, *маюць дэкаратыўны характар*). Адзін і той жа помнік, напрыклад самаму высокаму чалавеку на свеце, Фёдару Махнову будзе помнікам манументальнага мастацтва, калі гэта будзе помнікам Фёдару Махнову. Але, калі вы створце помнік “Самому высокаму чалавеку на свеце”, гэта будзе ўжо помнік манументальна-дэкаратыўнага мастацтва [8].

На 1985 г. у Полацку было 54 аб’екта (паводле “Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі [9]) [Дадатак 1]. З іх 36 – помнікі і памятныя дошкі. **24** аб’екты (64 %) былі прысвечаны падзеям Вялікай Айчыннай вайны **9** (25%) – рэвалюцыйным падзеям, усталяванню Савецкай улады і Грамадзянскай вайне. **4** (11 %) – дакастрычніцкай гісторыі. Відавочны перагіб на карысць ваеннай і рэвалюцыйнай тэматыкі. Аднак гэта зразумела, калі прыгадаць якой краінай з’яўлялася БССР.

На 1985 г. у Віцебску пад аховай дзяржавы знаходзілася 125 аб’ектаў. З іх помнікамі і памятнымі месцамі, адзначанымі помнікамі, мемарыяльнымі знакамі, стэламі, мемарыяльнымі шыльдамі было 76 [Дадатак 2]. З іх **3** (4 %) прысвечаны дакастрычніцкай гісторыі горада, **20** (26 %) прысвечаны рэвалюцыйным падзеям, у тым ліку 10 помнікаў У. Леніну, **39** (52%) – падзеям і героям Вялікай Айчыннай вайны, **14** (18 %) – дзеячам культуры, партыйным і савецкім работнікам, якія памерлі ў пасляваенны час.

Перыяд	Колькасць помнікаў (1985)	
	Полацк	Віцебск
Дакастрычніцкі перыяд	4 (12 %)	3 (4 %)
Рэвалюцыйныя падзеі	9 (26%)	20 (26 %)
Вялікая Айчынная вайна	21 (62 %)	39 (52%)
Пасляваенная гісторыя		14 (18 %)
Помнікаў гісторыі і культуры ўсяго	54	125
З іх манументальнай скульптуры	34	76

З пачаткам палітыкі перабудовы, атрыманнем незалежнасці і нацыянальна-культурнага адраджэння змяняецца стаўленне да мінулага і пачынаецца паварот да шанавання нацыянальнай спадчыны. За амаль 30 гадоў, якія мінулі з 1985 г. шмат што змянілася. У Віцебску паўстала каля сотні помнікаў [Дадатак 3]. Аднак у корані змянілася тэматыка. З’явіліся новыя тэмы – ўшанаванне памяці ўдзельнікаў вайны ў Афганістане: “Боль”, алея ў 103 брыгадзе мабільных войскаў, памятны знак у гонар 339 палка ваенна-паветранай авіяцыі; рэлігійным дзеячам: папе рымскаму Яну Паўлу II і патрыярху маскоўскаму Алексію II, памятныя знакі на месцы, дзе стаялі храмы. Тэма вайны таксама запатрабавана: “Дзеячам вайны”, памятныя знакі на месцы загінуўшых мірных жыхароў у Чорных прудах і Ілаўскім ірву; праведзена рэканструкцыя мемарыялу на плошчы Перамогі і створана алея Пераможцаў з выставай ваеннай тэхнікі. Пашырылася колькасць вулічнай скульптуры: помнік ветэрынарнаму доктару, “Сустрэча” на вакзале, Святому Крыспіну – апекуну краўцоў, клоўну, “Муза”, “Тэлефон” каля будынку Белтэлекому і іншыя. Аднак, помнікаў, прысвечаным значным падзеям у гісторыі горада, ці гістарычным асобам амаль не створана. Выключэннем з’яўляюцца помнік віцебскаму трамваю і шыльда ў гонар першай электрастанцыі. У гонар землякоў-дзеячоў культуры адкрыта шэраг памятных дошчак: М. Шагалу, Ул. Караткевічу, Е. Лось, І. Салерцінскаму, краязнаўцам М. Нікіфароўскаму, У. Краснянскаму, М. Каспяровічу. Помнік віцебскаму князю Альгерду пасля некалькіх гадоў дыскусій і працы так і не ўзведзены, хаця ўжо некалькі гадоў стаіць зроблены пад яго пастамент.

У Полацку сітуацыя іншая. Дзякуючы шэрагу фактараў, у Полацку на працягу гадоў незалежнасці з’явілася значная колькасць помнікаў, якія адлюстроўваюць найлепшае стаўленне да гісторыка-культурнай спадчыны горада. На праспекце Ф. Скарыны (былой вуліцы Карла Маркса) усталяваны помнікі, якія з’яўляюцца адлюстраваннем нацыянальных і краязнаўчых сімвалаў краіны і Полацка: Францыску Скарыне, Сімеону Полацкаму, літары Ў, як увасабленню ўнікальнасці беларускай мовы, памятны знак цэнтру Еўропы. Тут жа застаўся помнік У. Леніну. За апошнія гады ў горадзе ўзведзены помнікі славытым землякам: Еўфрасінні Полацкай, дойлідзу Іаану, генералу І.Р. Кандраценку, З. Тусналобавай-

ГІСТОРЫЯ

Марчанцы, рэжысёру Ю. Тарычу, князю Усяславу Брачыславічу, Андрэю Полацкаму. Асаблівасць гораду ствараюць помнік полацкаму купцу, полацкаму студэнту і шэраг іншых [Дадатак 4].

Такім чынам, зрабіўшы аналіз спісаў помнікаў гісторыі і культуры (да 1985 г.) і спісаў гісторыка-культурных каштоўнасцяў (на 2014 г.) можна зрабіць некаторыя высновы. У незалежнай Беларусі працягваецца працэс мемарыялізацыі гісторыка-культурнай спадчыны нашага народа. Добра вызначаецца змена ў тэматыцы даследаванняў і павароце ад рэвалюцыйнай і ваеннай тэматыцы да нацыянальна-гістарычнай. У той жа час застаецца шмат падзей і асоб мясцовай гісторыі, памяць пра якія не адлюстравана і патрабуе мемарыялізацыі ў г. Віцебску. Полацк выглядае значна лепш. Тлумачэннем гэтаму можа быць суб'ектыўны фактар (мэрам горада доўгі час быў Тачыла, які з'яўляўся актыўным правадніком палітыкі мемарыялізацыі гісторыка-культурнай спадчыны горада), адміністрацыйны статус горада (для ўсталявання помніка не трэба ўзгаднення Прэзідэнта, а толькі кансультацыі на ўзроўні аблвыканкаму), статус "першай сталіцы Беларусі" і "турыстычнага цэнтра краіны". Спадзяемся, што пэўная змены адбудуцца з часам і ў Віцебску.

ЛІТАРАТУРА

1. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Віцебск: у 2-х кн. – Мн.: БелЭн, 2002. – Кн. 1. – 648 с.; Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка горада Полацка. – Мн.: БелЭн, 2002. – 912 с.
2. Витебск: Энциклопедический справочник. Мн.: БелСЭ, 1988. – 408 с.
3. Подлипский А., Рогач В. Доски, берегущие память. – Витебск: ВАД, 2006. – 95 с.
4. Сергеев С. Полоцк – город уникальный // Народная газета. – 1997. – 22 мая. – С. 2; Спіс помнікаў, замацаваных за арганізацыямі горада [Полацк] // Полацкі веснік. – 1998. – 27 студз. – С. 2; Ці з'явіцца ў Полацку помнік Рагнедзе? // Звязда. – 2008. 17 верасн. – С. 6
5. Закон Рэспублікі Беларусь ад 9 студзеня 2006 года "Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь" // [Электронны рэсурс]. – 2008. Рэжым доступу: // Электронны каталог.
6. Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 1 лістапада 2005 г. № 512 "Аб зацвярджэнні пераліку матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей, уключаных у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, якія вызваляюцца ад абкладання падаткам на нерухомасць"; Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 19.09.2008 № 1372 "Аб некаторых пытаннях стварэння (рэканструкцыі) і прыёмкі твораў манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва". [Электронны рэсурс]. – 2014. Рэжым доступу: // <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic13/text944.htm>.
7. Спіс гісторыка-культурных каштоўнасцяў Віцебскай вобласці // [Электронны рэсурс]. – 2008. Рэжым доступу: // Электронны каталог.
8. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 19.09.2008 N 1372 "Аб некаторых пытаннях стварэння (рэканструкцыі) і прыёмкі твораў манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва". [Электронны рэсурс]. – 2014. Рэжым доступу: // <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic13/text944.htm>.
9. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць. – Мн., 1985. – 496 с.

Дадатак 1

Помнікі Полацка, якія ахоўваліся дзяржавай
(адпаведна "Збору помнікаў гісторыі і культуры (1985)

1. Барысаў камень, помнік эпіграфікі, на беразе Дзвіны каля Сафійскага сабора. 1981.
2. Брацкая магіла савецкіх воінаў, пл. Леніна (цяпер пл Свабоды). 1981.
3. Брацкая магіла савецкіх воінаў, вул. Дзяржынскага, на Фатынаўскіх могілках. 1949. абеліск.
4. Брацкая магіла савецкіх воінаў, вул. Гагарына, на Чырвоных могілках. 1984. стэла.
5. Брацкая магіла савецкіх воінаў, вул. Суворова, на Громоўскіх могілках. 1950. абеліск.
6. Курган Бессмяротнасці, у парку 50-годдзя Савецкай улады. 1966.
7. Магіла Янкі Журбы, вул. Фрузе, на Ксавер'еўскіх могілках. 1970. стэла
8. Магіла Пісарэнкі А.Я., вул. Гагарына., на Чырвоных могілках. 1966. абеліск.
9. Магіла Тусналобай-Марчанка, вул. Гагарына., на Чырвоных могілках. 1980. абеліск.
10. Мемарыяльная дошка ўдзельнікам атрадаў самаабароны, пр-т. Карла Маркса, 11. 1978.
11. Мемарыяльная дошка Азіну У.М.
12. Мемарыяльная дошка Аляксееву І.Е.
13. Мемарыяльная дошка Бабушкіну І.В.
14. Мемарыяльная дошка Марыненка Т.С.
15. Мемарыяльная дошка ў гонар 1-га Полацкага павятовага з'езда Саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў, пр-т К.Маркса, 3. 1978.
16. Помнік Азіну У.М. вул. Скарыны, двор СШ № 10. 1979.

17. Помнік Айтываку І.К., вул. Суворова. 1969. бюст на фоне стэлы.
18. Помнік Аляксееву І.Е., вул. Аляксеева.
19. Помнік ахвярам фашызму, вул. Юбілейная. 1966. абеліск.
20. Помнік воінам-гвардзейцам, на беразе Дзвіны. 1975. мемарыяльны знак.
21. Помнік вучням і настаўнікам, вул.Камуністычнай, СШ № 7. 1967. стэла.
22. Помнік вызвалення, вул. Гагарына. 1965. у гонар воінаў 1-га Прыбалтыйскага фронту
23. Помнік Гараўцу А.К., вул. Фрунзе.1973.
24. Помнік камсамольцам Полаччыны, пр-т К.Маркса. 1968.
25. Помнікі У.Леніну, пр-т К.Макса. 1949.
26. Помнікі У.Леніну, Прывакзальная плошча. 1959.
27. Помнікі У.Леніну, вул.Камуністычная, СШ № 1. 1979.
28. Помнік Марозаву П., вул. Ленінградская, каля СШ № 5. 1970.
29. Помнік Марыненка Т.С., вул. Марыненка, каля СШ № 8. 1980.
30. Помнік Марыненка Т.С., вул. Фрунзе, перад будынкам певучылішча. 1970, папечны бюст, 1967, мемарыяльная дошка.
31. Помнік савецкім воінам і ахвярам фашызму, скрыж. вул. Фрунзе і Касманаўтаў (дулаг-125). стэла.
32. Помнік савецкім воінам ў гонар воінаў 1-га Прыбалтыйскага фронту, на ўскраіне горада. 1980. Т-34 на пастаменце.
33. Помнік Ф. Скарыне, скрыж. вул. К. Маркса і Гоголя. 1974.
34. Чырвоны мост. Праз Палату на вул. Ефрасінні Полацкай. 1974. каля маста ўсталявана дошка.

Дадатак 2

Помнікі Віцебска, якія ахоўваліся дзяржавай
(адпаведна “Збору помнікаў гісторыі і культуры” (1985))

1. Брацкая магіла падпольшчыкаў. 3-я Полацкая, на Новасямёнаўскіх могілках. 1971. надмагільная пліта.
2. Брацкая магіла савецкіх воінаў, пас. Лучоса. 1973. абеліск.
3. Брацкая магіла савецкіх воінаў і партызан, вул. Ленінградская. 1958. абеліск.
4. Вайсковыя могілкі, Успенская горка.1956. 2 скульптуры воінаў, надмагільныя пліты.
5. Вайсковыя могілкі, вул. Цітова. 1976. мемарыяльная пліта.
6. Магіла ахвяр фашызму, каля ветінстытута. 1981. мемарыяльны знак.
7. Магіла Асяненкі В.М., (Герой Сацыялістычнай Працы) на Мазурынскіх могілках. 1980. стэла.
8. Магіла Васільевай З.Ц., на Новасямёнаўскіх могілках. 1970.мемарыяльная стэла.
9. Магіла Глебаўскай Я.К., на Мазурынскіх могілках. 1979?.
10. Магіла Дзенісенкі М.І., на Старасямёнаўскіх могілках. 1951. Абеліск.
11. Магіла Ільінскага А.К., на Мазурынскіх могілках. 1974. Надмагілле.
12. Магіла Макарава М.А. (Герой Сацыялістычнай працы), на Мазурынскіх могілках.. 1977. стэла.
13. Магіла Манковіча С.С., на Мазурынскіх могілках. 1979. стэла.
14. Магіла Міцкевіча М.А., на Пескавацінскіх могілках. 1956. абеліск.
15. Магіла Мікалаева Я.Д., на Мазурынскіх могілках. 1980. стэла.
16. Магіла Пэна Ю.М., на Старасямёнаўскіх могілках. 1937. абеліск.
17. Магіла Радзюлоўскай А.П., на Мазурынскіх могілках. 1971. стэла з барэльефам.
18. Магіла Шмырова М.П., Успенская горка.
19. Магілы савецкіх салдат, Пескавацік. 1957. абеліск.
20. Мемарыяльная дошка Белахвосцікаву А.Я., вул. Белахвосцікава, 29. 1968.
21. Мемарыяльная дошка вучням-падпольшчыкам, вул. Ламаносава, 23, СШ № 18. 1967.
22. Мемарыяльная дошка Гарфункіну Р.С., вул. Гагарына, 4. 1979.
23. Мемарыяльная дошка Заслонаву К.С., вул. Кірава, будынку лакаматыўнага дэпо. 1956.
24. Мемарыяльная дошка Ільінскаму А.К., вул. Суворова, 23. 1979.
25. Мемарыяльная дошка Леніну У.І., вул. Горкага, 104, на будынку ЦЭЦ. 1966.
26. Мемарыяльная дошка Машэраву П.М., Маскоўскі пр-т, 33.1982.
27. Мемарыяльная дошка падпольшчыкам Свечкіным, вул. Свечкіных. 1968.
28. Мемарыяльная дошка рабочым і служачым станкабудаўнічага завода імя С.М. Кірава, вул. Дзімітрава, 36/7. 1966.
29. Мемарыяльная дошка Рамашкіну Ц.Ц., вул. Гагарына, 119. 1980.
30. Мемарыяльная дошка Свідзінскаму У.І., вул. Гагарына, 4. 1967.
31. Мемарыяльная дошка Селіханаву С.І., вул. Суворова, 3. 1979.
32. Мемарыяльная дошка Смірнову П.С., вул. Ленінградская, 42/1. 1966.
33. Мемарыяльная дошка Сяргейчыку Ц.М., вул. Суворова, 25/15. 1979.
34. Мемарыяльная дошка Успенскаму Г.І., вул. Леніна, 18. 1979.
35. Месца арганізацыйнага сходу Віцебскай арганізацыі РСДРП(б), вул. Бумагіна, 35 (былы Латышскі клуб). 1963.
36. Месца загібы падпольшчыкаў, каля ратушы. 1967. памятны знак

ГІСТОРЫЯ

37. Месца мітыngu чыгуначнікаў у 1919 г., лакаматыўнае дэпо. 1965. дошка.
38. Месца паўстання гараджан 1623 г., на ратушы, 1980. дошка.
39. Месца размяшчэння лагера смерці, вул. Цітова. 1964 г. абеліск.
40. Месца расстрэлу мітыngu рабочых 18 кастрычніка 1905 г., ратуша. 1980. дошка.
41. Мост імя Блахіна Ф.Ц. 1959. мемарыяльная дошка.
42. Плошча Перамогі і мемарыяльны комплекс. 1974.
43. Помнік віцебскім падпольшчыкам, Смаленская плошча. 1968.
44. Помнік вучням. СШ № 9. 1968. стэла.
45. Помнік героям Айчыннай вайны 1812 г., Успенская горка. 1912.
46. Помнік Горкаму, вул. Горкага, каля д. № 25. 1952. бюст.
47. Помнік Калініну М.І., вул. Горкага, каля д. № 25. 1952. бюст.
48. Помнік Калініну М.І., лакаматыўнае дэпо. 1976. бюст.
49. Помнік Кіраву С.М., вул. Дзімітрава, станкабудаўнічы завод. 1964.
50. Помнік Кіраву, вул. Кірава. 1979. бюст.
51. Помнік У. Леніну, пл. Леніна. 1956.
52. Помнік У. Леніну, вул. Гагарына, на тэрыторыі фабрыкі “Сцяг індустрыялізацыі”. 1956. скульптура.
53. Помнік У. Леніну, вул. Горкага, на тэрыторыі дыванолага камбіната. 1956. скульптура.
54. Помнік У. Леніну, вул. Горкага, на тэрыторыі фабрыкі КІМ. 1948. скульптура.
55. Помнік У. Леніну, вул. Дзімітрава, на прахадной станкабудаўнічага завода імя Кірава. 1957. скульптурная кампазіцыя: Ленін з салдатам і матросам.
56. Помнік У. Леніну, вул. Леніна, каля будынка гарвыканкаму. 1953. скульптура.
57. Помнік У. Леніну, вул. Леніна, каля будынка аблвыканкаму. 1965. бюст.
58. Помнік У. Леніну, вул. Леніна, каля будынка філіялу праектна-вышукальнага інстытута “Белкалгаспраект”. 1963. бюст.
59. Помнік У. Леніну, вул. Б. Хмяльніцкага, каля будынка паліклінікі імя У.І. Леніна. 1969. бюст.
60. Помнік У. Леніну, на тэрыторыі лакаматыўнага дэпо. 1969. бюст.
61. Помнік К. Марксу, пл. Свабоды, каля будынка абкаму (цяпер мастацкі музей). 1965.
62. Помнік Машэраву, вул. Замкавая. 1980.
63. Помнік рабочым і служачым фабрыкі “Сцяг індустрыялізацыі”, вул. Гагарына, 11. 1967. стэла.
64. Помнік Свідзінскаму, вул. У.І. Гагарына, 4. 1967. бюст.
65. Помнік Сувораву, вул. Суворова. 1952. бюст.
66. Помнік супрацоўнікам ветэрынарнага інстытута, вул. Даватара. 1967. мемарыяльны знак.
67. Помнік В. Харужай, каля СШ № 31. 1973. бюст.
68. Помнік чыгуначнікам, лакаматыўнае дэпо. 1972. скульптура чыгуначніка з гранатай ў руцэ.
69. Помнік Шмырову М.П., вул. Чэхава, у парку мемарыяльнага музея Героя Савецкага Саюза М.П. Шмырова. 1969.
70. Помнік Шмырову М.П., вул. Шмырова, каля СШ № 43. 1975.
71. Явачная кватэра, вул. Вінаградавай, 6. 1966. мемарыяльная шыльда.
72. Явачная кватэра, вул. 7-я Куйбышава, 12. 1966. мемарыяльная шыльда.
73. Явачная кватэра, вул. Леніна, 18. 1966. мемарыяльная шыльда.
74. Магіла ахвяр фашызму, в. Вярхоўе, цяпер г.п. Руба-2. 1966. стэла.
75. Магіла невядомага салдата. Руба. 1975. стэла.
76. Помнік у гонар 1-й Віцебскай і імя ВЛКСМ партызанскіх брыгад, в. Вярхоўе, цяпер г.п. Руба-2. 1972. стэла. (страчаны).

Дадатак 3

Помнікі, узведзеныя ў Віцебску пасля 1985 г

1. Помнік камсамольцам-падпольшчыкам Чыгуначнага раёну, загінуўшым у барацьбе з фашысцкімі захопнікамі, у скверы на перакрываванні вул. Зяньковай і Касманаўтаў. ?.
2. Помнік беларускаму касманаўту П. Клімуку і першаму польскаму касманаўту Міраславу Гермашкоўскаму, сквер між вул. Дзімітрава і Будзённага. 1988.
3. Памятны знак савецка-польскай садружнасці, сквер між вул. Дзімітрава і Будзённага. 1988.
4. Помнік А.С. Пушкіну, вул. Пушкіна. 1989.
5. Помнік Марку Шагалу, вул. Пакроўская. 1992.
6. Помнік Уладзіміру Караткевічу, вул. Суворова, сквер Леніна. 1994.
7. Помнік Герою Савецкага Саюза А.К. Гараўцу, вул. Гараўца. 1995.
8. Помнік паэтэсе Еўдакіі Лось, вул. Леніна, 8а (каля абласной бібліятэкі). 1996.
9. Бюст Ф.А. Піроцкаму (першаадкрывальніку электрычнага трамвая), 5-я вул. Фрунзе (на тэрыторыі Віцебскага ТТУ). 1998.
10. Помнік Марку Шагалу (“Віцебская мелодыя на французскай срыпцы”), вул. Пакроўская. 1997.

11. Помнік воінам-інтэрнацыяналістам (“Больш”), вул. Воінаў-інтэрнацыяналістаў. 1997.
12. Памятны знак закатаваным на Чорных прудах, Уланавічы, (непадалёк ад аўтобусага прыпынку “Ветеран”. 2001.
13. Помнік музыкантаў І. Салерцінскаму, у скверы Герояў вайны 1812 года. 2003.
14. Памятны знак супрацоўнікам міліцыі, якія загінулі пры выкананні сваіх службовых абавязкаў, пр-т Фрунзе, 43. 2005.
15. Галерэя з бюстаў Бахціну, Ціхаміраву, Сапунову каля ўваходу ў ВДУ імя П.М. Машэрава.
16. Помнік Папе Рымскаму Яну Паўлу II, вул. Воінаў-Інтэрнацыяналістаў, 28 (каля культурна-рэлігійнага цэнтра і касцёла Ісуса Міласэрднага). 2008.
17. Дзецям вайны, парк Партызанскай славы імя Міная Шмырова. 2011.
18. Помнік авіятарам 339-га ваенна-транспартнага авіяцыйнага палка, перакрыж. вул. Гагарына і Журжаўскай. 2012.
19. Помнік патрыярху Маскоўскаму Алексію II, вул. Камісара Крылова (Успенская горка). 2013.
20. Аўтамабіль МАЗ-208, на пляцоўцы перад аўта-транспартным прадпрыемствам (АТП) № 1. ?.
21. Помнік пажарнаму аўтамабільу АЦ-40(130)-63А, вул. Жасткова, 13 (каля ўваходу ў пажарнае дэпо). пасля 2000.
22. Паравоз-помнік Л-3562, на тэрыторыі лакаматыўнага дэпо. Да 2005(?).
23. Помнік віцебскаму трамваю (арыгінальны трамвайны вагон серіі «Х» (праект 1925 года), 5-я вуліца Фрунзе, на тэрыторыі трамвайнага дэпо. 2008.
24. Генератар турбіны на ЦЭЦ-2.
25. Помнік ветэрынарнаму доктару, двор ветакадэміі. 2011.
26. Святы Крыспін – апякун краўцоў (“Дзядуля Марка”), вул. Талстога. 2011.
27. Алея воінскай славы і выстава ваеннай тэхнікі ў парку Пераможцаў (былы сквер імя Калініна), (ветралёты Мі-2, Мі-8, Мі-24, самалёт Міг-17, 120-мм палкавы мінамёт, 85-мм зенітная гармата КС-12, 76-мм гармата ЗІС-3, 85-мм гармата Д-44, 57-мм супрацьтанкавая гармата ЗІС-2, 122-мм гаўбіцы М-30 і Д-30, танк Т-34, БМД-1, БРДМ-2, БТР-60, САУ 2С9 “Нона-С”, палявая кухня. 2010.
28. Алея славы ў 317 брыгадзе Мабільных войскаў.
 - a. Бюст Герою Савецкага Саюза М.П. Чэпіка.
 - b. Бюст Герою Савецкага Саюза А.У. Карявіну.
 - c. Бюст Герою Савецкага Саюза, генералу-арміі В. Маргелаву.
 - d. Помнік Герою Савецкага Саюза А.Г. Міраненка.
 - e. Манумент у гонар воінаў-інтэрнацыяналістаў.
29. БМД-1, вул. Фрунзе, каля ўваходу ў воінскую часць Мабільных сіл. ? баевая машына дэсанта на пастаменце
30. Алея славы ў амфітэатры Алея лаўрэатаў спецыяльнай ўзнагароды Прэзідэнта Беларусі “Праз мастацтва – да міра і ўзаемаразумення”, плашчадка каля амфітэатра “Славянскі базар у Віцебску” (С. Ратару, У. Мулявін, І. Лучанок, А. Пятроў, А. Пахмутава, А. Пугачова, В. Леонцьеў, Л. Лешчанка). 2009.
31. Алея спартыўнай славы, пр-т Люднікава, каля Цэнтральнага спартыўнага комплексу.
32. Помнік воінам Віцебскай Чырвонасцяжнай ордэна Суворова 251-й стралковай дывізіі, Кастрычніцкі праезд, у двары ПТВ-19.
33. Муза, вул. газеты Праўда. 1987.
34. Злучэнне трох рэк, фантан, вул. Леніна. 1987.
35. Тэлефон, пр-т Чарняхоўскага, 19 (каля будынку “Белтэлекома”).?.
36. Кампазіцыя “Дзеці”, заапарк.
37. Вулічыны клоўн, пр-т Фрунзе, 11. 2008.
38. Помнік крату (як сімвалу работнікаў-водаправодчыкаў), вул. Міра, 37, у двары прадпрыемства ВА “Водаканал”.
39. “Шалёны час”, каля арт-цэнтра М.Шагала.
40. “Сустрэча”, чыгуначны вакзал. 2011.
41. Скульптура багіні Гігіены, фантан, вул. Фрунзе, каля галоўнага корпуса медыцынскага ўніверсітэта. ?.
42. Скульптуры каля адміністрацыйнага будынку прадпрыемства “Фортэкс”.
43. Скульптуры, вул. Воінаў-інтэрнацыяналістаў, 19, каля Цэнтра эстэтычнага выхавання “Маладзік”.
44. Анёл, вул. Чайкоўскага, у двары Цэнтра народных рамёстваў і мастацтваў “Дзвіна”. ? прывесчана віцебскаму мастаку і паэту А. Прусаву (1970–1996).
45. Скульптуры ў цэнтры народных рамёстваў і мастацтваў “Дзвіна”.
46. Скульптуры каля мастацка-графічнага факультэта і каля галоўнага будынку ВДУ імя П.М. Машэрава.
47. Скульптуры ў парку Фрунзе.
48. Каменныя яблыкі і грушы на вуліцах горада.
49. Памятны знак на месцы Міхайлаўскай царквы на Міхайлаўскіх могілках, вул. Будённага. 200?.
50. Сабаку, вул. Гарбачэўскага, каля прахадной завода зборнага жалезабетону. 2013.
51. Мядзведзі, вул. Горкага, каля прыватнага прадпрыемства “Свет”. 2013.
52. Скульптура варана ці яшчарыцы, вул. Міра, 37, у двары прадпрыемства ВА “Водаканал”.

Шыльды

53. Генералу арміі І.Д. Чарняхоўскаму, пр-т Чарняхоўскага. 1987.
54. У гонар праспекта Перамогі, Маскоўскі пр-т, 35 / пр-т Перамогі, 2. 1989.

ГІСТОРЫЯ

55. Памятная шыльда аб усталяванні савецкай улады ў Віцебску ў 1917 г., вул. Леніна, 32. 1987.
56. Народнаму артысту Беларусі А.М. Трусу, вул. Янкі Купалы 1/46. 1992.
57. Генералу Люднікову, пр-т Генерала Люднікава. 1995.
58. Краязнаўцу У.Г. Краснянскаму, вул. Камісара Крылова, 4. 1996.
59. Этнографу і фалькларысту М.Я. Нікіфароўскаму, вул. Талстога, 4. 1996.
60. Скульптору З.І. Азгуру, вул. Суворова, 3. 1997.
61. Вучню СШ № 15, лётчыку Яфіменку А.У., вул. Даватара, 10/2, на будынку гімназіі № 1 (СШ № 15). 1997.
62. Народнаму архітэктару У.А. Каралю, вул. Суворова, 3. 1997.
63. Герою Савецкага Саюза Т. Лядскаму, вул. Чэхава, 15/2. 1998.
64. Мемарыяльная шыльда на доме, дзе жыла народная артыстка БССР З. Канапелька, вул. Урыцкага, 19/62. 1999.
65. Генералу авіяцыі М.Ф. Зайцаву, вул. Урыцкага, 10. 2004.
66. У памяць аб першай электрастанцыі ў Віцебску, пр-т Фрунзе, 13. 2005.
67. Скульптару Бембелю А.О., вул. Суворова, 3. 2005.
68. Герою Савецкага Саюза П. Д. Сцямасаву, Маскоўскі пр-т, 7. 2005.
69. Мемарыяльная шыльда на месцы дома, дзе жыў мастак Ю. Пэн, вул. Замкавая, 21/30. 2007.
70. Архітэктарам В.А. Данілаву, В.І. Гусеву, А.Ю. Данілавай, вул. Кірава, 4. 2007.
71. Письменніку Васілю Быкаву, вул. Суворова, 3. 2008.
72. Ганароваму грамадзяніну Віцебска А.П. Авечкіну, вул. Леніна, 1а. 2009.
73. Генералу арміі В.Ф. Маргелаву, вул. Генерала Маргелава, 1. 2010.
74. Актору Ф.І. Шмакаву, вул. Урыцкага, 10. 2011.
75. Барэльеф у памяць аб Марку Шагае, вул. Путна, 2 (на будынку арт-цэнтра Марка Шагала).
76. Герою Савецкага Саюза Ф.Т. Блахіну, мост Блахіна.
77. Воінам-сувязістам, удзельнікам вайны, вул. Лыўскага, 45.
78. Мемарыяльная шыльда на доме, дзе жыў дзіцячы пісьменнік Г.Л. Шакулаў, вул. Чапаева, 14. 2011.
79. Шыльда М. Каспяровічу, вул. Камісара Крылова, 4. 2013.
80. Памятны знак у гонар вуліцы Пятруся Броўкі, на рагу вул. Маскоўскі пр-т і Пятруся Броўкі.
81. Памятная дошка на доме, дзе жыў А.Я. Брын, вул. Леніна.
82. Герою Савецкага Саюза Піменаву В.В., завулак 26 Чэрвеня, 6, на будынку СШ № 29.

Дадатак 4

Помнікі, узведзеныя ў Полацку пасля 1985 г.

1. Памятны знак ахвярам фашызму (камень-валун) у памяць аб 20-і тысячх растраляных савецкіх ваеннапалонных і мірных жыхарах. 1985 г. урочышча Пяскі.
2. Помнік 23-м воінам-гвардзейцам, вул. Ніжне-Пакроўская, 41. 1989.
3. Помнік Ефрасінні Полацкай. 2000.
4. Помнік крывічам. 2001.
5. Помнік літары Ў. 2003.
6. Помнік Сімеону Полацкаму. 2003.
7. Буслы, фантан, каля чыгуначнага вакзала. 2004.
8. Помнік Усяславу Чарадзею. 2007.
9. Полацкаму купцу, каля Дома Гандлю. 2008.
10. Бюст Р.І. Кандраценку. 2008.
11. Памятны знак "Полоцк – географічны цэнтр Еўропы". 2008.
12. Помнік Андрэю Полацкаму. 2009.
13. Вагі. 2009.
14. Полацкаму студэнту, у дварыку ПДУ. 2010.
15. Бюст Юрыя Тарыча. 2010.
16. Помнік-капліца Героям вайны 1812 года (1850), адноўлены 2010.
17. Помнік дойлідзкі Іаану. 2012.
18. Скульптурная кампазіцыя «Школьніца з гадзіннікам» (скульптар П. Ваніцкі). 2004.
19. Дзяўчынка з сонечным гадзіннікам, каля Дзіцячага музея.
20. Скульптура "Дзяцінства".
21. Рыба ў промнях сонца. Экалагічны матыў, вул. Ф. Скарыны, 21, каля прыродна-экалагічнага музея.
22. Цэнтр дарог Полаччыны, на Прывакзальнай плошчы.
23. Паравоз-помнік ля старога дэпо станцыі Грамы.
24. Памятны знак на месцы ліквідацыі полацкага гета.